

Marko Paradžik

Razgovor s prof. dr. sc. Pavom Barišićem

Pavo Barišić je redoviti profesor na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Član je Europske akademije znanosti i umjetnosti i Internacionalne akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini. Bio je ministar znanosti i obrazovanja, dekan Fakulteta hrvatskih studija, pročelnik Odsjeka za filozofiju Sveučilišta u Splitu i ravnatelj Instituta za filozofiju u Zagrebu. Na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio je studij prava, a na Filozofskom fakultetu stekao zvanje profesora filozofije i njemačkoga jezika i književnosti. Magistrirao je na studiju filozofije znanosti u Dubrovniku, a doktorirao na Sveučilištu u Augsburgu.

Bio je predsjednik Hrvatskoga filozofskoga društva i Kluba hrvatskih humboldtovaca. Predsjednik je Hrvatske paneuropske unije i glavni tajnik Međunarodne paneuropske

unije. Dobitnik je nagrada za znanstvenu izvrsnost u Institutu za filozofiju i za radove visoke međunarodne vidljivosti na Fakultetu hrvatskih studija te više domaćih i međunarodnih priznanja i povelja. Bio je gostujući istraživač i predavač na više sveučilišta u Njemačkoj, Japanu, Južnoj Koreji, Kini i drugim zemljama.

Objavio je knjige: *Dijalektika običajnosti* 1988., *Welt und Ethos* 1992., *Filozofija prava Ante Starčevića* 1996., *Deliberativna demokracija i Aristotelovi argumenti o rasudnoj snazi mnoštva* 2016., *Ideal vladavine puka. Uvod u filozofiju demokracije* 2016., *Ante Starčević – Ideali slobode i prava* 2022. U nakladi Nomos iz Baden-Badena objavio je kao suurednik i ko-autor knjige: *Deliberative Demokratie* 2015., *Demokratie und Öffentlichkeit* 2016., *Kosmopolitische Demokratie* 2018. i *Welt und Wahrheit / World and Truth* 2024.

U svojoj knjizi „Ante Starčević – Ideali slobode i prava“ naveli ste kako je Ante Starčević u tadašnjim povijesnim okolnostima pripadao ljevici, sukladno podjeli na lijevo i desno, kao tekovinama Francuske revolucije te ustvrdili to po principu fizičke pozicije u tadašnjem saboru. Kako bi Ante Starčević danas gledao na političke ideje i program ekstremno lijevih stranaka poput Možemo i Radničke fronte? Kako je došlo do toga da današnja intelektualna desnica prihvaća Starčevića za politički uzor, dok ljevica to ne čini?

U politici se predznaci lijevo i desno mijenjaju prema konstelaciji političkih snaga. Sjajnu analizu tih promjena izložio je sam Ante Starčević u svojim oglecima pod naslovom *Ustavi Francezke*, objavljenim povodom stote obljetnice Francuske revolucije 1889. Uočio je kako su se političke stranke u Narodnoj skupštini već 1793. znatno promijenile u političkom spektru u odnosu na prvotnu razdiobu iz 1789. Na početku su sve stranke oporbe zauzele klupe lijevo od predsjedavajućega jer ih je povezivalo suprotstavljanje kralju i starom režimu. Ali su se brzo razdvojile i radikalnije struje na ljevici potiskivale su pojedine zastupničke krugove prema sredini ili desnici. Žirondinci su tako s lijeve strane prešli na desnu. Pratio je kako su se često odvijala slična preslagivanja tijekom

cijeloga stoljeća. Zaključak je da, kako u svijetu, tako i u politici, stalna samo mijena jest.

Starčević i njegovi pravaši dosljedno su bili u oporbi monarhističkim krugovima i sjedili su na lijevoj strani u Hrvatskom saboru. Često se u stenografskim zapisnicima sa saborskih sjednica bilježi kako im potporu daju glasovi na ljevici. Zauzimali su se za političke vrijednosti koje su u to doba bile više lijeve orijentacije: sloboda, pravo narodnosti, ljudska prava, jednakost osoba, zauzimanje za obespravljene, državna samostojnost, bratstvo naroda. Neke od tih ideja danas više pripadaju umjerenoj srednjoj političkoj struji, a neke je prigrlila liberalna desnica.

Stranke ekstremnih lijevih stajališta koje ste naveli teže prihvaćaju liberalnu političku tradiciju uzvišenosti slobode pojedinca, a još se teže nose s uzdizanjem prava na političku samostalnost i pravo naroda na državno samoodređenje. Tako je intelektualna desnica otkrila u pravaškom programu izvore za vlastite političke nazore. Međutim, često pri tom zanemaruje slojevitost Starčevićeva političkoga naučavanja. Zaključak je da njegovo idejno naslijeđe nadilazi današnje podjele na lijevo i desno. One su iznad puke stranačke obojenosti.

U istoj toj prethodno spomenutoj knjizi obavili ste opsežnu komparaciju naših kolega pravnikâ, Mažuranića i Starčevića, gdje je prvi arhetip praktičnog političara s brzim uspjesima u konkretnom rješavanju problema, dok je drugi arhetip oporbenjaka čije ideje, poput one o nužnosti hrvatske države, poluče uspjeh gotovo za jedno stoljeće. Koji je vama idealni tip političara bliži i bi li danas Starčević u odnosu na sadašnju politiku Bruxellesa bio u oporbi u Europskom parlamentu?

Ovim ste pitanjem naznačili rasprave koje se u političkom životu Hrvatske odvijaju od njihova doba do danas. Ponekad su takve dvojbe vodile u jednostrana opredjeljivanja. Upravo sam slojevitošću navedene usporedbe dviju zacijelo najistaknutijih političkih osobnosti 19. stoljeća želio dokazati kako je posrijedi dijalektika opreka koje se dopunjuju. Ne možete imati jednu stranu razvijenu bez druge. One zajedno još više obogaćuju

i demokratski oblikuju politički prostor. I jedan i drugi dali su ogromne idejne i političke prinose državnoj samostalnosti i slobodi hrvatskoga naroda. Svaki na način koji mu je bio prikladan.

Bez Mažuranića na banskom položaju ili u službi državne kancelarije na carskom dvoru u Beču mnogi bitni zakoni i institucije ne bi bili uspostavljeni. Isto tako ne smije se zane-mariti ni uloga Starčevića u razvoju državotvorne svijesti na način koji mu je preostao, dodavao im je idejni prinos iz oporbenih klupa.

Koliko su slojeviti bili njihovi životni putovi nastojao sam obrazložiti na primjerima gdje je Mažuranić nekoliko puta kretao s oporbene pozicije i spletom okolnosti završio u vladajućoj konstelaciji. To se dogodilo 1848. kada je svojom rukom pisao *Zahitjevanja naroda* upućena kralju i caru Ferdinandu Habsburškomu. Nakon toga dospio je u službu državnoga odvjetništva. Slično se ponovilo 1861. kada dopijeva do službe državnoga kancelara. Na kraju je i 1871. predvodio oporbene redove u Hrvatskom saboru pri traženju reforme državne nagodbe. Kasnije je uzdignut na bansku čast. Ali se može isto tako zamisliti kako bi se dostojno politički ponašao i da nije dospio na te položaje. Slično je i Starčević u nekoliko navrata kretao od blizine vladajućih redova. U početku je surađivao s narodnjacima, Strossmayer je o svom trošku dao tiskati njegov glasoviti govor iz 1861. Kasnije surađuje s Kvaternikom i s unionistima baruna Levina Raucha. U dva je navrata postignuta koalicija sa Strossmayerom i narodnjacima. Možda bi njegova Stranka prava dospjela i do vladajuće većine da nije razbijena nakon afere s banom Khuenom-Héderváryjem 1885.

Stoga valja cijeniti i jednoga i drugoga. Svaki je na svoj način i iz svojih uvjeta ispunio najvišu dužnost u službi za dobro zajednice. Po tome sam ih s pravom nazvao najdjelotvornijim hrvatskim državniciima u 19. stoljeću. Obojica mogu služiti kao politički uzor na osebujan način.

Također, naš kolega pravnik Ivo Korsky je u knjizi „Hrvatski nacionalizam“ ustvrdio da su Eugen Kvaternik i Ante Starčević u suodnosu kao praksa i teorija, među-

tim nikad nije jasno utvrđeno je li Starčević znao za pripremu oružanog ustanka i je li direktno sudjelovao u Rakovičkoj buni. Koje je vaše mišljenje po tom pitanju? Je li taj simbolični čin revolucije Starčević podupirao i odobravao ili nije?

Starčević se zauzimao za otpor nezakonitom vladanju i nasilju. Ali je taj otpor tražio u pravnim okvirima. Zato je i njegova stranka nosila izraz pravo u nazivu. Pozivao se kako na načela povijesnoga, tako i na načela naravnoga prava. Nije zagovarao prevrat ni oružanu pobunu. Stroga policijska istraga nakon Rakovičkoga ustanka u kojemu su poginuli dvojica bliskih pravaških prijatelja, Eugen Kvaternik i Vjekoslav Bach, tijekom gotovo dva mjeseca nije mogla pronaći nijedan dokaz koji bi upućivao na Starčevićevu povezanost s pobunom. Pregledavao sam neobjavljene zapisnike s istražnoga ispitivanja i razjašnjenje što ga je napisao na zahtjev suda. Nema dokaza da je Starčević na bilo koji način uključen u pobunu. Ne bi bio pušten bez progona. Spomenuo je „neslogu“ koja je vladala među članovima stranke s pok. Kvaternikom. Da je bio upoznat, vjerojatno bi svojega prijatelja Eugena, kojega je nazivao izrazom Genček, odgovarao od takve avanture. O tome svjedoče izjave koje je nekoliko puta iznio kasnije u saborskim govorima o „rakovičkoj smutnji“, kako ju je nazivao. U govoru iz 1884. obrazlagao je kako su zapravo „glavni vođe“ te pobune bili u Beču i Pešti, a u Zagrebu njihovi podčinjeni. Starčević se nije dao olako zavesti i izmanipulirati. Branio je čast prijatelja, ali nije opravdavao nepromišljen čin.

U knjizi „Filozofija prava“ Ante Starčevića analizirate originalna promišljanja Starčevića o državi i pravu kao dvama neodvojivim entitetima. S obzirom na to da bi filozofska načela trebala biti univerzalna i bezvremena, koje biste tri Starčevićeve misli izdvojili kao bitne za suvremene pravnike i državnike danas?

O Starčevićevu poimanju odnosa između države i prava svjedoče njegovi ogledi iz političke početnice objavljivane u časopisu *Pozor* 1860. Ključno je idejno vrelo njegove

pravno-političke filozofije naslijeđe klasične praktične filozofije zasnovano na izvornoj povezanosti etike i politike. Starčević se izriječom poziva na Aristotelovo određenje politike, koja je utemeljena na osebujnoj naravi čovjeka kao bića zajednice. U njegovu iskazu „čovjek je i po naravi i od nužde društveno živinče”. Zajednica je čovjeku nužna da bi preživio u prirodi. Ali u zajednici čovjek ostvaruje dobar i čudoredan život. U njoj ostvaruje svoju ljudsku bit kao biće logosa, govora i uma. Navlastita je čovjekova bit, njegova druga priroda, *ethos*, život u polis, običajima, čudoredni život. Ljudski se duhovni bitak objektivira u običajima, navikama, zakonima i drugim ustanovama koje tvore čudoredni univerzum zajednice.

Kao drugo idejno vrelo Starčevićeve političke filozofije pojavljuje se temeljni pojam države. Božanskim se pridjevima prisposodbljuje takva zajednica jer je njezina svrha najviša – omogućiti dobar i čudoredan život svojih ljudi: „Čovjek stupljuje u državu za da uzmogne bivstvovati, živjeti, a u njoj ostaje za da uzžive u obilju svega dobra.” Starčević ne promatra političke pojmove neovisno o etičkom utemeljenju, njegovo je određenje biti i svrhe države normativno. Dobro življenje označuje da se ne pita za bilo kakav čovjekov opstanak, ne jednostavno radi zajedničkoga življenja, nego sretno i lijepo življenje u moralnim zakonima. Država u tom smislu nije bilo kakvo zajedništvo nego čudoredno zajedništvo ili „zajedništvo dobra življenja” u činorednim zakonima.

Treći je idejni sklop moderno shvaćanje države, njezin demokratski ustroj postavljen u novovjekovnoj izgradnji na ideji ljudskih prava i slobode. Baštineći idejnu tradiciju Francuske revolucije, Starčević ističe da se u modernom određenju države radi o nespornim i neotuđivim naravnim pravima ljudi kao autonomnih pojedinaca. Uz svrhu države u čudorednom zajedništvu pita se i za zajedništvo pojedinaca kao pravnih subjekata. Demokratski legitimitet državna zajednica potvrđuje svojom stalnom provjerom prvotnoga ugovora, koliko se priznaju i poštuju temeljna prava slobodnih osoba koje su stupile u državnu zajednicu. Ocrtavajući razliku između antičke demokracije i moderne države, Starčević ističe polazište francuskoga veleprevrata, načelo da suverenost dolazi od naroda i da su svi ljudi pred zakonom jednaki. Liberalna ideja slobode građana i prava naroda na samoodređenje ugrađena je u temelje države.

Ante Starčević bio je, baš kao i njegov politički suparnik Ivan Mažuranić, homo universalis (erudit, poliglot, državnik, filozof i književnik). Možete li kao bivši ministar znanosti i obrazovanja reći mislite li da je moguće u današnjem vremenu, uz naš sustav obrazovanja, ponovno stvoriti uvjete za pojavu takvog čovjeka? Vidite li među političarima nekoga tog svestranog profila?

Antun Gustav Matoš zaključio je svoj sjajan ogled o Starčeviću tvrdnjom da je Hrvatska više zaslužila njega nego on nju. Opisuje ga kao „Vođu s dušom Djevice Orleanske i s umom enciklopedista“. Ta bi se prispodoba mogla naravno proširiti i na prvoga bana pučanina i na još nekoliko istaknutih političkih prvaka u 19. stoljeću koji su bili učeni ljudi i uspješni u svojim službama, ali su se i hrabro upustili u političke vode. Hrvatska je imala iznimnu sreću što se dokazano najistaknutiji književni genij u to doba, koji je uz to govorio nekoliko stranih jezika i bio uspješan odvjetnik, Ivan Mažuranić, u prevratničkoj godini 1848. ostavlja pera i posvećuje javnim poslovima. Slično je i sa Starčevićem. On je svoj enciklopedistički genij posve stavio u službu prosvjetljivanja građana i oslobađanja naroda iz političkoga sužanjstva.

Ulazak „novih ljudi“ u hrvatski politički život sredinom 19. stoljeća unio je nove energije i zanos koji je na kraju urodio ostvarenjem stoljetnoga sna o državnoj samostalnosti. Svi možemo biti ponosni na to što su se 1848., 1861. i nadalje najučenije glave upuštale u javne poslove i političku arenu. Tako se ponavljalo i u dvadesetom stoljeću sve do obnavljanja višestranačke demokracije u koju su se opet uključili najširi krugovi građanstva. Možemo žaliti što taj trend danas opada i što se naobrazba zanemaruje.

Prema mojemu sudu, a zauzimam se za unaprjeđivanje opće i humanističke obrazovanosti, to pitanje zaslužuje osobitu pozornost. O njemu ovisi politička kultura neke zajednice. Tako sam ga u jednom aspektu nastojao rasvijetliti u kontekstu analize o razvoju višejezičnosti u europskom obrazovnom sustavu. U njemačkom časopisu iz Regensburga *Zeitschrift für Kultur- und Kollektivwissenschaft* objavio sam članak „Višejezičnost u europskoj politici. Usporedba Hrvatskoga sabora 1861. i 2020.“ Pomnija usporedba „najintelektualnijega“ sastava Sabora, kako se označuje na službenim saborskim strani-

cama, i današnjega stanja svjedoči i na hrvatskom primjeru kako višejezičnost u europskoj politici ne raste nego opada. Ima naravno i danas dobrih primjera koji se mogu mjeriti s prvacima stranaka iz glasovitoga saborskoga saziva 1861. Za političku zajednicu i demokratski život poželjno je da ih bude što više. Svaka generacija mora opravdati zahtjeve koji se pred nju postavljaju.

Pri tom osobito zabrinjava danas u Hrvatskoj, a mislim da je i širi europski problem, što se parlamentarna razina demokratske deliberacije snizila. Dovoljno je pogledati samo kvalitetu govora u Saboru, ali i općenito argumentaciju koja se koristi u javnom diskursu političara. Usporedimo li ju s retoričkim umijećem kada su nastupali vrhunski govornici poput Starčevića, Mažuranića, Strossmayera pa i samoga bana Khuena-Héderváryja, uočit ćemo srozavanje govorničke kulture. Obični su ljudi začuđeni koliko su rasprave postale vulgarnije, argumenti često bazirani na emocijama, a govori u Saboru pripremani ne da se neka stvar obrazloži i objasni, nego da se neka uvreda što više medijski prenosi. Rasprave o načelima političke filozofije ili spominjanje klasičnih političara i filozofa iz antike prava su rijetkost. Današnji političari za njih gotovo uopće ne pokazuju zanimanje, s rijetkim iznimkama. Još su mi žive slike pred očima začuđenih pogleda kada sam počeo svoj obrambeni ministarski govor o povjerenju u Saboru pozivanjem na argumente iz Sokratove apologije. U Starčevićevim govorima takvi su klasični primjeri i opća mjesta europske retoričke kulture često u uporabi.

Što je pravaštvo za vas danas i ima li ono svoju budućnost u Hrvatskoj?

Stranka prava već se za Starčevićeva života nekoliko puta raskolila. Na kraju je 1895. s užim krugom i Starčević napustio matičnu stranku i osnovao Čistu stranku prava s Josipom Frankom, Milom Starčevićem i Eugenom Kumičićem. Tako se nastavilo još žešće i brže dijeliti i sukobljavati nakon njegove smrti. U dvadesetak godina do Prvoga svjetskoga rata bilo je više pokušaja svepravaškoga ujedinjavanja. Ali su podjele i raskoli bili

još jači. Vidimo slične procese i danas. Više je stranaka koje nose pravaško ime, ali je proces mrvljenja i dalje na djelu. Teško je stoga predvidjeti hoće li se iz toga krila začeti neki jači politički pokret. Ništa bolje nije prošlo ni naslijeđe Hrvatske seljačke stranke.

No činjenica je ipak da se pravaška filozofija održava na životu i stalno iznova javlja zanimanje za nju. U tom pogledu smatram da je Starčevićeva filozofija i pravaštvo u najširem smislu idejno naslijeđe koje će se održavati u više stranaka. To je izvrsno uočio prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman koji je pravaške ideje ugradio u državotvorni program Hrvatske demokratske zajednice, a potom i u Ustav Republike Hrvatske. U tom smislu pravaštvo kao vrijedno naslijeđe misli o pravu i slobodi ima budućnost.

Smatrate li da naša filmska umjetnost i književnost za razliku od slikarstva i kiparstva nije dovoljno popratila i obradila lik i djelo Ante Starčevića?

Za filmsko stvaralaštvo kao noviju granu umjetnosti zacijelo bi se moglo ustvrditi da nije još dovoljno otkrila lik i djelo Oca Domovine, ali se za književnost ne bi moglo isto kazati. Upravo sam u svojoj monografiji posvetio jedno poglavlje njegovu književnom stvaralaštvu i recepciji književnoga djela. Njemu su suvremenici poput vrhunskih književnika Eugena Kumičića posvećivali svoje romane poput *Urote zrinsko-frankopanske*. Lik Ivica Kičmanovića u jednom od najvećih hrvatskih romana 19. stoljeća *U registraturi* nosi ne samo autobiografska obilježja autora Ivica Kičmanovića nego prepleće motive, lik i filozofiju oca pravaštva. Spomenuo sam Matoša. Krleža je također portretirao i veličao „najlucidniju našu glavu“ koja je bistrom pronicavošću raščlanjivala stvarnost svojega doba i dala najplastičnije slike i govorničke iskaza za „jedno čitavo stoljeće“. Krleža je o njemu pisao ne samo tridesetih godina u *Baladama Petrice Kerempuha* i *Podravskim motivima* nego i kasnije, do kraja života. Uvjeren sam da će i novi umjetnički naraštaji, kako u književnosti, tako i u filmskoj umjetnosti naći put do filozofije i osobe koju je Matoš u spomenutom ogledu ovako portretirao: „Jest klasik, klasik je on bio ne samo naobrazbom, stilom, mišljenjem i simpatijama, već i životom svojim,

životom Pitagore, Sokrata, Marka Aurelija.... Taj velikan ne pristaje u biografije modernih političara. On je za Plutarha.“ Umjetnici sami pronadu put do klasičnih veličina i mislitelja ako istinski traže prave vrijednosti.

Planirate li neka nova znanstvena istraživanja ili radove po pitanju pravaštva i Ante Starčevića? Ima li uopće još prostora za istraživanje pravaštva i Ante Starčevića?

Nedavno sam dovršio i predao u tisak članak o Lici u Starčeviću djelu. Pisao sam o njegovu poimanju zavičaja i domovine. Uz duboku stvaralačku povezanost s rodnim krajem, ljudima i običajima, nastojao sam obrazložiti zašto su ga brojni naraštaji veličali ne samo kao odvjetnika zavičajne Like, nego i kao Oca Domovine. Nadam se da ću još ponešto stići istražiti i napisati o njemu i pravaškoj filozofiji. Smatram to najizvornijom pravno-političkom baštinom nastalom u hrvatskoj političkoj stvarnosti. Volio bih da se objavi kritičko izdanje njegovih sabranih djela. Puno je toga iz njegova opusa još neistraženo i leži razbacano po raznim tiskovinama i rukopisima. Nešto sam svojedobno u Hrvatskoj sveučilišnoj nakladi prije trideset godina radio na pripremi sabranih djela i rado bih sudjelovao u takvom projektu. Još je puno zakopana blaga koje bi trebalo iznijeti na vidjelo i ponuditi javnosti i budućim naraštajima.

Kakav je vaš dojam o upoznatosti mladih generacija s likom i djelom Ante Starčevića?

Prije trideset i jednu godinu započeo sam od osnivanja Hrvatskih studija na Zagrebačkom sveučilištu održavati semestralni kolegij posvećen Starčeviću životu i djelu. I ove sam akademske godine održao taj kolegij. Ali unatoč očekivanjima da će se poznavanje Oca Domovine produbljivati i uvećavati, moram danas priznati da se događa suprotno. Iz srednje škole dolaze učenici s još manjim i površnijim spoznajama nego prije.

No oni koji se upuste u proučavanje Starčevićevih pravaških ideja i filozofije države otkrivaju u njima živu supstanciju. I sada imam studenata koji pišu seminarske i završne radove o njegovoj filozofiji prava. Poticajne su za njih njegove socijalne ideje i zagovor prava, zauzimanje za građanske slobode običnoga čovjeka. Osobito su omiljene teme o slobodi tiska koju je zagovarao u neograničenu obliku. Kod studenata sam uočio na poseban način divljenje Starčevićevoj političkoj dosljednosti i intelektualnom poštenju. Poticajno je njegovo zauzimanje za slobodu čovjeka i ljudska prava.

Uvjeren sam da će mlade generacije otkrivati i cijeniti misaono naslijeđe koje je ostavio, jer u njegovim se predstavkama, govorima i ogledima nalazi zapisana hrvatska deklaracija o neovisnosti. U njima su oblikovana politička i pravna načela na kojima se danas ujedinjuje Europa. Imamo svijetao primjer kako se valja opirati onima koji agresivno obnavljaju imperijalističke težnje i pokušavaju oduzeti slobodu drugim narodima. Starčević poručuje da je pravi put miru u svijetu bratstvo svih ljudi i naroda na načelima slobode i jednakosti. Poručuje također nasljednicima u Hrvatskoj da, ako žele očuvati i razvijati republiku, trebaju poštovati njezine začetak i gajiti uspomene na one koji su svoje živote ugradili u temelje zajedničke slobode.